

Մարգիս ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԱՐԱՄԱՆՅԱԿԻ ՈՐԴԻՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՏԻՐՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՌԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

Արամանյակը նախահայր Հայկի ավագ որդին էր:¹ Ինչպես նա, այնպես էլ իր երեք որդիները անմիջական և նշանակալից մասնակցություն են ունեցել Բեյի դեմ՝ Հայկի մղած ճակատամարտում: Մովսես Խորենացու բերած ավանդության համաձայն, ճակատամարտից առաջ Հայկը «կարգէ զԱրամանեակն երկու եղբարք ընդ աջմէ, եւ զԿաղմոս եւ զայս երկուս յորոց իւրոց ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն եւ ի սուտեր»²: Հայկի աջ կողմում Արամանյակի հետ կանգնածները լինելու էին Խոռը և Մանավազը (այս երեքից բացի՝ այլ որդիներ Խորենացին չի հիշատակում)³, իսկ ձախ կողմում Կաղմոսի՝ Արամանյակի ավագ որդու հետ միասին կանգնածները լինելու էին ոչ թե Հայկի, այլ Արամանյակի որդիները՝ Հայկի թոռները, որովհետև *որդի* բառը ոչ միայն «զավակ, ուսոր» նշանակությունն է ունեցել, այլև՝ «սերունդ»⁴, ուրեմն, նաև «թոռ» է նշանակել: Ըստ այդմ, Անանուն պատմիչը (Մեբեոս) Կաղմոսին համարում է թե՛ Հայկի թոռը (ինչպես վարվել է նաև Խորենացին), թե՛ որդին. «Աննու Հայկն զԱրամանեակ եւ զԿաղմոս զորդի իւր»⁵:

Թե ովքեր են եղել Արամանյակի մյուս երկու որդիները՝ Կաղմոսի եղբայրները, պարզվում է Անանուն պատմիչի և Մովսես Խորենացու հայանցիկ այլ վկայությունների համադրումից: Անանուն պատմիչը «Կաղմեայ տուն» երկրի առնչությամբ գրում է, որ Հայկը «ի ժամանակի մահուանն իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան Կաղմեայ թոռին իւրում՝ որդոյ Արամանեակայ, եղբոր Հարմայի»:⁶ Սա ուղղակի վկայություն է Արամանյակի երկրորդ՝ *Հարմայ* անունով որդու, Կաղմոսի եղբոր մասին (սրան պետք չէ շփոթել իր անվանակցի՝ Գեղամի որդու հետ): Արամանյակի այստեղ ծնված երրորդ որդին եղել է Պասքամը: Ըստ Մովսես Խորենացու՝ Վաղարշակ թագավորը «ի գաւակէ Պասքամայ, ի Հայկի թոռնէ, Տորք անուն կոչեցեալ... հաստատէ կուսակալ արեւմտից. եւ յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղ տուն»:⁷ Անանուն պատմիչը Անգեղտունն առնչում է Բագարատին, որը Չարեհի սերունդներից էր, իսկ վերջինիս կոչում է. «որդի որդոց Արամանեակայ»:⁸ Պասքամի անունը նա չի բերում, սակայն հիշյալներին չի համարում իրեն հայտնի Կաղմոսի և Հարմայի սերունդները: Պարզ է, որ այս դեպքում նրա խոսքերը վերաբերում են Արամանյակի երկրորդ որդու՝ նույն Պասքամի սերունդներին:

Կաղմոսի անունը իր *Կաղմ*- հիմքով նույնական է Արևմտյան Տիգրիսի աջափնյակը բռնած *Կաղմուխի* երկրանվան *Կաղմ* - հիմքին: Աստ. Խաչատրյանը որոշակի կապ էր տեսնում *Կաղմոս* և *Կաղմուխի* անունների միջև՝ նշելով, որ վերջինս համապատասխանում է Խորենացու հիշատակած «տուն Կաղմեայ»-ին:⁹ Հ.Մանանդյանը, ևս նշելով Կաղմոսի և Կաղմուխի կապը, ավելացնում է, որ վերջինս *Կաղմուխի* տեսքով

¹ Մովսիսի Խորենացոյ պատմութիւն Հայոց, Եր., 1981, Ա, Ժա, Մեբեոսի նայխնոպոսի պատմութիւն, Եր., 1939, Ա, էջ 3:

² Խ ո ռ ե ն ա գ ի, Ա, Ժա:

³ Նույն տեղում, Ա, Ժբ:

⁴ Հ.Մ. ճ ա յ ա ն, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. III, Եր., 1977, էջ 576:

⁵ Մ ե բ է ն ս, Ա, էջ 4:

⁶ Նույն տեղում, Ա, էջ 5:

⁷ Խ ո ռ ե ն ա գ ի, Բ, ը:

⁸ Մ ե բ է ն ս, Ա, էջ 6-7:

⁹ Աստ. Խ ա չ ա տ ռ յ ա ն, Հայաստանի սեպագրական շրջանի քննական պատմություն, Եր., 1933, էջ 33, ծան. 2, էջ 34:

ևս հանդես գալով հանդերձ, որևէ առնչություն չունի Կումմուխ երկրի հետ, որը հետագա Կումագենեն է:¹⁰

«Տուն Կադմեայ»-ն առաջին անգամ Kudmuhի ձևով հիշատակված է Ասորեստանի Սալմանասար I թագավորի (մ.թ.ա. 1274-1245թթ.) արձանագրության մեջ: Լեռնցի կուտիները ներխուժել էին Միջագետք և նրանց դեմ Ասորեստանի թագավորը հաղթանակներ էր տարել «Ուրուատրի (երկրի) սահմանից մինչև Կուդմուխի երկիրը»:¹¹ Նրա հաջորդ Ասորեստանի թագավորներից Թիզլաթիլասար I-ը (մ.թ.ա. 1115-1077թթ.) Կադմուխին *Շուրարիների երկիր*, *Շուրարտու* է կոչում:¹² Նախնական Կադմուխին բավականին ընդարձակ երկիր է եղել՝ տարածված Արևմտյան Տիգրիսից ոչ միայն հարավ, այլև հյուսիս: Պատահական չէ, որ «Կադմեայ տան» անվանադիր Կադմուսը համարվել է Արամանյակի ավագ որդին: Թիզլաթիլասար I-ը նրա տիրույթը կոչում է «ընդարձակ Կադմուխի երկիր»:¹³ Իսկ իր արշավանքի նկարագրության մեջ բերում է նաև հետևյալ փաստը. «Կադմուխի երկրի մնացած (մարդիկ), որոնք իմ զենքից փախել էին, անցան Տիգրիս գետի մյուս կողմը գտնվող Շերեշե քաղաքը, որը (և) իրենց ամրոցը դարձրին»:¹⁴

Կադմուսի վիպական կերպարի և իր տիրույթ Կադմուխի (Կադմեայ տուն) իրական բնույթը կարելի է պարզել՝ համադրելով Կադմուսի մասին հայկական և հունական ավանդությունների տվյալները ասորեստանյան արձանագրություններում Կադմուխի մասին եղածների հետ: *Կադմոս* (Κάδμος) անունով առասպելաբանական կերպար կար նաև հունական ավանդություններում: Նա համարվում էր փյունիկեցի գաղթական, որը Հունաստան գալով հիմնադրել էր Թեբե քաղաքը, սպանել ջրապահ-ջրարգել օձավիշապին և նրա ատամներով ցանք կատարել:¹⁵ Բայց այդ ատամներից ոչ թե հնձելիք էր աճել, այլ զինված մարտիկներ, որոնք անմիջապես դաժան կռիվ էին սկսել միմյանց դեմ: Ի վերջո կենդանի մնացած 5 մարտիկները հաշտություն էին կնքել և դարձել Թեբեի 5 նշանավոր տոհմերի հիմնադիրները:¹⁶ Նրանք *σπαρτός*-ներ («ցանվածներ») էին կոչվում, իսկ նրանց հետնորդները՝ թեբեցիները, *σπαρτον γένος* «ցանվածների ցեղ»:¹⁷ Ցանքսի առկայությունը և Կադմուսի հիմնադրած քաղաքի՝ Թեբեի բնակիչների «ցանվածների ցեղ» կոչվելու հանգամանքը հուշում են, որ, հանձին Կադմուսի, գործ ունենք հողագործների և հողագործության հովանավոր ինչ-որ հնագույն աստվածության հետնորդի հետ: Ինչպես Ջ.Ջ. Ֆրեզերն է դիտել տալիս, աստվածություններին ձոնված տոնակատարությունները ուղղակի կապի մեջ էին նրանց բնույթի հետ: Այսպես. «Եթե տոնակատարության ժամանակը համընկնում է ցանքսին կամ հնձին, ապա դա հանգեցնում է այն մտքին, որ տվյալ աստվածությունը հողի կամ հացահատիկի մարմնավորումն է»:¹⁸

Հունական Կադմուսի նախատիպի՝ որպես «հողի կամ հացահատիկի անձնավորում» ըմբռնվելու մասին են խոսում հետևյալ իրողությունները: 1. Կադմուսի դուստրը Մեմելեն էր, որի *Σεμέλη*-ի անունը փոշյուգական ծագում ունի և նշանակում է «հող»:¹⁹ Այս բառը իր արմատակիցներն ունի ի դեմս ազգակից լեզուների հետևյալ՝ «հող» նշանա-

¹⁰ Я. М а н а н д я н, *О некоторых спорных проблемах истории и географии древней Армении*, Ер., 1956, стр.122.

¹¹ И. Д ъ я к о н о в, *Ассиоро-вавилонские источники по истории Урарту*, (այսուհետև՝ *АВВИУ*), «Вестник древней истории», 1951, N 2, надп. N 2; «Հայ ժողովրդի պատմության քրեատմատիա» (այսուհետև՝ *ՀԺՊԷ*), հ. I, Եր., 1981, էջ 15:

¹² *ՀԺՊԷ*, հ. I, էջ 18:

¹³ Նույնը:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 17:

¹⁵ Ն. Կ ո ն Ն, *Հին Հունաստանի լեզուններն ու առասպելները*, Եր., 1956, էջ 170-174:

¹⁶ В. Я р х о, *Кадм*, «Мифологический словарь», М., 1991, стр. 268.

¹⁷ *Древнегреческо-русский словарь*, Составил И. Дворецкий, т. I-II, М., 1958, т. II, стр. 1492.

¹⁸ Ջ. Ֆրեզեր, *Ոսկե ճյուղը. Մոզմայի և կրոնի ուսումնասիրություն*, Եր., 1989, էջ 439:

¹⁹ В. Я р х о, *Семела*, «Мифы народов мира», (այսուհետև՝ *МНМ*), т. II, М., 1988, стр. 425.

կող, բառերի. ավեստ. *zəm*, լիտվ. *žėme*, լատիշ. *zeme*, պրուս. *same*, *semme*, հին սլավ. *zemlja* և այլն:²⁰ 2. Մեմելեի որդին՝ Կադմոսի թոռը, Դիոնիսոսն էր, որը խաղողագործության և գինեգործության աստված դառնալուց առաջ ավելի լայն գործառույթներ ուներ: Հույները նրան համարում էին նաև հողագործության բոլոր բնագավառները հովանավորող աստված: Նա առաջինն էր, որ, եզները արորին լծելով, վար ու ցանք էր արել և մարդկանց սովորեցրել արորի հետևից ակոսների միջով քայլելու ու հատիկներ շաղ տալու արվեստը:²¹ 3. Կադմոսի «հողագործական» բնույթը, մեր կարծիքով, դրսևորվում է նաև իր օձ դառնալու պատմության մեջ: Հին հույների կարծիքով, նրա սպանած օձավիշապը ձոնված է եղել պատերազմի աստված Արեսին, ուստի, աստվածների ցասումը հարուցած լինելու պատճառով Կադմոսը, իր կին Հարմոնիայի հետ միասին, իրենց կյանքի վերջալույսին օձ էին դարձել:²²

Օձը պտղաբերությունն ու բերրիությունը անձնավորող շատ աստվածությունների սրբազան կենդանին էր, մանավանդ, երբ նրանք հանդես էին գալիս հողագործ աստվածությունների և հացահատիկային բույսերի ու դրանք մշակողների հովանավորների դերում: Վաղ ժամանակների հողագործների վտանգավոր թշնամիների՝ հացահատիկի գող կրծողների ահ ու սարսափը օձն էր: Հողագործի բնական դաշնակիցները դարձած օձերը ազատ ելումուտ ունեին նրանց կացարանները, իսկ նրանց պաշտամունքը միաձուլվել էր հողագործների հովանավոր աստվածությունների պաշտամունքին: Նրանց պաշտամունքը Հայաստանում գոյատևում էր ընդհուպ 20-րդ դարի սկզբները:²³

Գ.Սրվանձտյանցի վկայությամբ. «Օձեր ալ կան, որ Մշո աշխարհի պահապաններն են և գյուղացվոց վնաս չեն տար: Տեսակ մը օձերու համար ալ կը պատմեն, թե տները և ջաղացները կը բնակին, և իրենց բնակած տան բախտը անոնցմով կը հաջողի եղեր»:²⁴ Հայկական ավանդազրույցներից մեկի համաձայն՝ հային հետսպնդած կատաղած ուղտին խայթելով սպանել էր լուր՝ լորտու օձը: «Այնուհետև հայերը լուրին հայ են համարում, և նրա արած լավության համար պաշտում»:²⁵ Օձը հողային ստուգաբանությամբ անուններ էր կրում դեռևս հնդեվրոպական միասնության դարաշրջանում (հմմտ. սլավ. նախալեզվի *zmija* «օձ» և *zemlja* «հող, երկիր» բառերի փոխադարձ ծագումնաբանական կապը):²⁶ Հայերեն «Արգադայ-օձ»²⁷ և հունարեն 'αργής «օձի տեսակ»²⁸ բառերի *արգ արմատը առկա է նաև «Վիպասանք»-ի վիշապազուն Արգավանի Արգասան անվան մեջ և «Արգասի-երկիր»,²⁹ *արգասանդ* «բերրի, պտղաբեր» բառերում:

Հայ. *Կադմոս*, հուն. և թրակ. *Κάδμος* անունները³⁰ իրարաներձ ստուգաբանությունների առարկա են դարձել: Հեսիքիոսի (**Ἡσίοχος*, IV դար) տված այս անվան «նիզակ», «բլուր», «վահան» բացատրությունները հիմք ընդունելով, Ա.Կարնուան այն բխեցնում է հ.-ե. **kadh-* «պաշտպանել, պահպանել» արմատից:³¹ Շատ են հատկապես անվան (թե՛ հունականի, թե՛ հայկականի) սեմական ծագման կողմնակիցները: Դա էլ հասկանալի պատճառով. հին հույները Փյունիկիան էին համարում իրենց Կադմոսի

²⁰ *Т. Г а м к р е м и д з е, В.Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы (այսուհետև՝ ИЯИ), т. I-II, Тб., 1984, т. II, стр. 821.*

²¹ *Ջ. Ֆրեդերիկս, նշվ. աշխ., էջ 456:*

²² *Ն. Կուր, Հին Հունաստանի լեզուններն ու առասպելները, էջ 175-176:*

²³ *Ե. Լալայան, Երկեր, հ. II, Եր., 1988, էջ 170-171:*

²⁴ *Գ. Սրվանձտյանց, Երկեր, հ. I, Եր., 1978, էջ 48:*

²⁵ *Ե. Լալայան, Երկեր, հ. II, էջ 170:*

²⁶ *ИЯИ, т. II, стр. 526-527, 821:*

²⁷ *Բառգիրք հայոց, Եր., 1975, էջ 36:*

²⁸ *Древнегреческо-русский словарь, т. I, стр. 229.*

²⁹ *Բառգիրք հայոց, էջ 36:*

³⁰ *Գ. Ջահուկյան, Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները, Եր., 1970, էջ 72:*

³¹ *A. Carnoy, Dictionnaire étymologique de la mythologie greco-romaine, Paris, 1957, p. 88.*

հայրենիքը, իսկ հայագետներն էլ հիմք էին ընդունում հայերի և սեմական ժողովուրդների (մանավաղ՝ ասորեստանցիների և արամեացի-ասորիների) հազարամյակներ տևած հարևանության հանգամանքը: Մեմական ծագում մեր *Կադմոս* անվանը վերագրելիս նրա հիմքում տեսնում են կամ փյունիկերեն են գժմ «արևելք» կամ ասորերեն *kadum* «առաջին» բառերը:³²

Համեմատություն էր տարվում նաև հունական և հայկական անունների և հայասական *Qadmaša* տեղանվան միջև,³³ բայց այս վերջինիս գրության ձևը ճշգրտված չէ. *Qadmaša* թե՞ *Qadkuša*.³⁴ Մեմական միջավայրում *Կադմոս* անվան (որպես անձնանուն կամ դիցանուն) բացակայությունը և նրա առկայությունը նաև Թրակիայում խոսում է այն մասին, որ այս դիցանուն-անձնանվան աղբյուրը պետք է փնտրել հնդեվրոպական միջավայրում, մեր կարծիքով, հնդեվրոպացիների նախահայրենիք՝ Հայկական լեռնաշխարհում:

Մ. Ռիմշնայդերը, հունական Կադմոսի հայրենիքը փնտրելով Արևելքում, այդպիսին համարում է ոչ թե Փյունիկիան, այլ Կիլիկիան:³⁵ Նա գրում է. «Կադմոսը անմիջականորեն կապված է Կիլիկիայի հետ, երբ ուղղակի կապեր Փյունիկիայի հետ մենք չգիտենք: Հույները համարում էին, որ հենց Կիլիկիայում է ընթացել Տյուփոնի դեմ Չևսի մարտը, որին օգնել է նույն ինքը՝ Կադմոսը... Դրա հետ միասին մենք գիտենք, որ Կադմոսը այբուբենից բացի Արևելքից է փոխառել լեռնահանքային գործը և մետաղամշակությունը, իսկ դա նորից մատնացույց է անում Կիլիկիան, որովհետև միայն նրա միջոցով աշխարհը կարող էր ծանոթանալ թաբալյան արտադրանքին»:³⁶ Բայց ինչո՞ւ հենց Թաբալի արտադրանքին, երբ ավելի արևելք՝ Կադմոսի անվանն առնչվող Կադմոլիսի հարևանությամբ գտնվող Արմե-Շուրբիան և հետագա Անգեղտունը հայտնի էին իրենց պղնձի, արծաթի և երկաթի հանքերով և դրանց վաղ արդյունահանությամբ:³⁷ Ընդ որում, Անգեղտուն գավառի տարածքում են հայտնաբերվել երկաթի մշակման հնագույն հետքերը:³⁸

Կադմոս// *Κάδμος* անվան ստուգաբանության բանալին, մեր կարծիքով, թաքնված է նրա «հողագործական-օձային» բնույթի մեջ: Նրա հիմքում մենք տեսնում ենք հնդեվրոպական այնպիսի մի նախածև, որը օձի նկատմամբ եղած թաքուի պատճառով շատ վաղ էր տեղծվել: Հայտնի է, որ նախնադարի մարդիկ խուսափել են օձի բուն անունը տալուց կամ այլափոխել դա, կամ նոր անուն հնարելով նրա համար:³⁹ Հնդեվրոպական լեզուները ունեն «օձ, իժ» նշանակող այնպիսի բառեր, որոնց բուն իմաստը «կեղտոտ, գարշելի, պիղծ» է: Դրանց մի մասը ծագում է հ.-ե. *g^hō(u)dh-, իսկ մյուս մասը՝ *g^hād- տարբերակից (<*g^hōu-, *gu-, որից հայ. *կու/կոյ* «անասնադր»):⁴⁰ Հ.-ե.*-dh-աճականով բառերից են. միջ. բ.գ. *quad* «կեղտ», «թափոն, տականք», «գարշելիություն, նողկալիություն», *quāt* «չար», հոլանդ. *kwaad* «չար, վատ», տիրոլ. *qernd*. *Kōt* «միջատ», լիտվ. *gnda* «ամոթ, խայտառակություն», սերբախորվ. *gad* «նողկալի, գարշելի», մակեդ.

³² *H. A d o n u, Армения в эпоху Юстиниана, Ер., 1971, стр. 418: Գ.Չահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն նախադրային ժամանակաշրջան (այսուհետև՝ ՀԼՊՆԺ), Եր., 1987, էջ 341, ծան. 40: Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. II, Եր., 1944, էջ 574:*

³³ *Г. Д ж а у к я н, Хайасский язык и его отношение к индоевропейским языкам, Ер., 1964, стр. 68.*

³⁴ *Ա. Զ ո ս յ ա ն, Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները (ըստ խեթական սեպագիր աղբյուրների), Եր., 2004, էջ 157:*

³⁵ *М. Р и м ш н е й д е р, От Олимпис до Ниневии во времена Гомера, М., 1977, стр. 22.*

³⁶ Նույն տեղում, էջ 20:

³⁷ Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, Եր., 1971, էջ 51, 425:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 51:

³⁹ ՀԱԲ, հ. IV, Եր., 1979, էջ 611-612:

⁴⁰ ՀԱԲ, հ. II, Եր., 1973, էջ 628:

гад «չար, պիղծ», «երկկենցաղ», լեհ. gad «սողացող, սողուն», «ստորաքարշ», ռուս. гад «սողուն, գետուն», гадюка «իծ»:⁴¹

Հ.-ե. *g^uձdh- նախաձևը հայերենում օրինաչափորեն վերածվել է *կաղ-ի, որով հետև հ.-ե. *g^u - > հայ. կ, իսկ *dh-> հայ. դ: Նույն նախաձևը հունարենում օրինաչափորեն *βαθ- էր դառնալու, որովհետև հ.-ե. *g^u - > β, իսկ *dh-> θ: ⁴² Հ.-ե. *g^uձdh- հիմքին -mo- վերջածանցի հավելումով վերոհիշյալ լեզուներում ստացվել է *կաղմ- (հմմտ. նույն վերջածանցով կազմված հայ. քարմ, բուրմ, համ, որմ, սերմ բառերը),⁴³ իսկ հունարենում *βαθμ- նախաձևը: Առաջիններից ունենք *Կաղմոս* դիցաանուն-անձնանունը, իսկ վերջինիցս՝ *Բաթման* (<*բաթմ-ան) գետանունը: *Բաթման*-ը Քաղիթք գետի ուշ ժամանակների (և այժմյան) անունն է: Բայց նրա հնության մասին կարող է վկայել այն փաստը, որ իր հնդեվրոպական հիմքով այն նույնական է *Կաղմոս* և *Կաղմուխի* անունների հիմքին:

Հունական Կաղմոսին մեր Կաղմոսի և Կաղմուխիի հետ, ըստ երևույթին, առնչում է հետևյալ հանգամանքը ևս: Հայտնի է, որ Կաղմոսի թոռը՝ Մեմելե դատեր որդին, Գիոնիսոսն էր՝ խաղողագործության և գինեգործության հովանավոր աստվածը: Իսկ «Կաղմեայ տուն»/Կաղմուխին իր խաղողի և գինու առատության պատճառով, Ասորեստանի կողմից նվաճվելուց հետո, կառավարման էր հանձնվել արքունի մատուցակին (rabšake) և կոչվում էր նաև «Մատուցակի մարզ»:⁴⁴ Ամենայն հավանականությամբ, նրա հին տերերը՝ Կաղմոսի սերունդները, նույնպիսի տիտղոս են կրել՝ բարիքներ արտադրողների դասը ներկայացնելու պատճառով: Հիշենք մեր Գնունի նախարարական տոհմի ներկայացուցիչներին, որոնք թե՛ արքունի մատուցակներ էին, թե՛ երկրի գլխավոր տնտեսները (հազարապետները): Նրանց վերաբերյալ Մովսես Խորենացին գրում է. «Գիտեն եւ զԳնունիսդ գինի ունիս, որ զարժանի թագաւորին պատրաստէր զըմպելիսն»:⁴⁵ Գնունիների հազարապետներ լինելու մասին էլ վկայում է Փավստոս Բուզանդը. «Եւ սկիզբն գործակալութեանն հազարապետութեանն աշխարհատեսն խնամակալութեանն, աշխարհաշէն, աշխարհատած դեհկանութեան, շինականաշէն ազգն Գնունեաց՝ հազարապետն ամենայն երկրին»:⁴⁶

Արմե երկրին տրված Šubria անունը՝ Արևմտյան Տիգրիսից հյուսիս ընկած շրջանների և Կաղմուխի // Կուրմուխիի առնչությամբ, առաջին հիշատակողը եղել է Ասորեստանի Թուկուլթի-Նինուրտա I (մ.թ.ա. 1242-1202թթ.) թագավորը: Նա այս անունը բերում է Šubari տեսքով:⁴⁷ Նրա հաջորդներից Աշուրբեդկալան (մ.թ.ա. 1076-1059 թթ.) երկրանունն հիշատակում է Šubrē տեսքով,⁴⁸ իսկ ավելի ուշ գործածական է դառնում Šubria ձևը: Arme երկրին տրված այս անունների ստուգաբանությունը հնարավոր է դարձնում գտնելու ծագումնաբանորեն միմյանց հետ կապված *Հարմայ* և *Arme* անունների ստուգաբանության բանալին:

Šubria երկրանվան հիմքում հայերեն *սուրբ* բառի **սուրբ* նախաձևն է:⁴⁹ Վերջինս ծագում է հ.-ե. kurbhro-ից, որից՝ նաև հին հնդկերեն kurbhra «մաքուր, պարզ, պայծառ», «սպիտակ» բառը:⁵⁰ Երկրանվան **սուրբ* հիմքին հավելվել է հ.-ե. ծագումով -

⁴¹ «Этимологический словарь русского языка», т. I, вып. 4, М., 1972, стр. 5.

⁴² Գ. Ջ ա հ տ կ յ ա ն, Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները, էջ 50, 85, 107:

⁴³ ՀԼՊՆԺ, էջ 233-234:

⁴⁴ Ն.Ա.Պ.Ն.Ն.Գ, Հայաստանի պատմություն, Եր., 1972, էջ 126, 211: Д.Садаев, История древней Ассирии, М., 1979, стр. 220-221, карта.

⁴⁵ Խ ո թ ե ն ց ի , Բ, Է:

⁴⁶ Փաստոսի Բիզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1987, Գ, ք:

⁴⁷ АВИИУ, N3.

⁴⁸ Նույն տեղում, N 18:

⁴⁹ С. П е т р о с я н, Древнейшие названия Черного моря, озер Урмия и Ван в свете мифологических представлений древних армян, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1986, թիվ 4, էջ 61:

⁵⁰ ՀԱԲ, հ. IV, էջ 255-256:

ia տեղանվանակերտը: Հմմտ. խեթ. արձանագրություններում վկայված հայկական Alziia, Arniia, Arziia, Maldiiia տեղանունների համապատասխան վերջածանցները, նաև *Lonhi*, *Uarpphi*, *Uomidayhi*, *Pharuyhi* և այլ տեղանուններում առկա այս նույն տեղանվանակերտ վերջածանցի *-hi* հետին ձևը:⁵¹ Անկասկած, *Արմաիր* տեղանվան, *Arme* երկրանվան և *Հարմայ* անձնանվան հնչյունական մնանությունները պատահականության արդյունք լինել չեն կարող: Ամենայն հավանականությամբ, դրանք գալիս են դեռևս մ.թ.ա. III հազարամյակում իրենց գոյությունը պահպանած հայ-հույն լեզվական և պաշտամունքային ընդհանրությունից: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է, որ Հունաստանում կար նաև *Ἄρμου/Հարմա* տեղանուն, իսկ հին հունարենում՝ հազվադեպ կիրառված *Ἄρμου/արմէ* «սպիտակություն» բառը: Սա արմատակիցն է հուն. *ἄργος* «սպիտակ», հայ. *արծաթ*, հին հնդկ. *arjuna* «լույս, սպիտակ», լատին. *argentum* «արծաթ» և ազգակից լեզուների այլ բառերի:⁵² Ի դեպ, հին Հունաստանի *Ἄρμου/Հարմա* անունով տեղանուններից մեկը Ատտիկայի այն շրջանի անունն էր, որտեղ գուշակները սպասում էին մարգարեական նախանշաններին, իսկ մյուսը այն գյուղի անունն էր, որը գտնվում էր Կադմոսի հիմնադրած Թեբե քաղաքից (իր *Καδμεία* միջնաբերդով) ոչ հեռու:⁵³ Բեռլոտիս նահանգի վերջին երկու տեղանունները՝ *Καδμεία* և *Ἄρμου*, իրենց անուններից բացի, նաև իրենց հարևաններ լինելու հանգամանքներով էլ են հիշեցնում հայկական Կադմուխի/Կադմեայ տուն (անվանադիրը՝ *Կադմոս*) և Արմե (անվանադիրը՝ *Հարմայ*) երկրները:

Նախկին Արմե-Շուբրիայի տարածքը սրբազան է համարվել նաև հաջորդ դարերում: Ապախանուսի վկայությամբ, Տիգրան Մեծը թագադրվել էր այն վայրում, որտեղ հետագայում կառուցել էր մայրաքաղաք Տիգրանակերտը, իսկ Ստրաբոնի հաղորդմամբ՝ այդ վայրը կոչվում էր Օլիբերիա:⁵⁴ Բնականաբար, թագադրման վայրը կարող էր լինել միայն պաշտամունքային որևէ կենտրոն: Արմե և Շուբրիա անուններով հայտնի երկրների աշխարհագրական նույնությունը⁵⁵ և նրա երկու՝ իմաստներով մոտ, անունների ստուգաբանությունները՝ «Սպիտակ (երկիր)» և «Մուրք (երկիր)», պարզում են, որ Արմե-Շուբրիան եղել է քրմական վերնախավից կառավարվող երկիր: *Արմե*-ի դեպքում պետք է ի նկատի առնել հնդեվրոպական միասնության դարաշրջանից եկած այն ավանդույթը, ըստ որի՝ «սպիտակ» գույնը բնորոշում էր հենց քրմական դասին՝ զինվորական դասին բնորոշող «կարմիր» գույնի կողքին:⁵⁶ Պատահական չէ, որ Արմավիրը հայոց պաշտամունքային խոշոր կենտրոններից մեկն էր, իսկ նրանից արևելք գտնվող Էրեբունի-Երևանը ունեցել է ռազմական բնույթ (հմմտ. *Ereb-uni* *Երեւ-ան* <հ.-ե. *erebh- «մուգ կարմիր, դարչնագույն», որից հայ. *երեւիլ* «ժանգ, բույսերի քոս»):⁵⁷ *Արմաիր* <*արմ- «սպիտակ», որին հավելվել է հ.-ե. *yer- «ցանկապատել, պարսպապատել» արմատից ծագած *իր/*վիր բառը, որն, ըստ երևույթին, «քաղաք» է նշանակել: Եթե *Արմաիր* տեղանվան իմաստը «Սպիտակ քաղաք» է, ապա *Arme* երկրանունն էլ ունենալու էր «Սպիտակ (երկիր)»/«Մուրք (երկիր)» իմաստը: Ըստ այսմ, *Arme* երկրի

⁵¹ *Ս.Պ ե տ ր ն ս յ ա ն, Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, Եր., 2006, էջ 336-337:*

⁵² *ИЯИ, т. I, стр. 229.*

⁵³ *Древнегреческо-русский словарь, т. I, стр. 236, 785, 846.*

⁵⁴ *App., Mithr., 67; Strabo, XI, 14, 15.*

⁵⁵ *И. Дьяконов, Предыстория армянского народа (այսուհետև՝ Предыстория), Եր., 1968, стр. 157, 163, 216, 229, 234, 243; Н.Арутюнян, Топонимика Урарту, (այսուհետև՝ ТУ), Եր., 1985, стр. 39, 248-249.*

⁵⁶ *G. Dumézil, Rituels Indo-Européens à Rome, «Études et commentaires», v. 19, Paris, 1954, p. 45.*

⁵⁷ *Ս. Պ ե տ ր ն ս յ ա ն, Երեք դասերը և եռյակ բնակավայրերը հին Հայաստանում, «ՀՀ Քաղաքաշինության նախարարության հայ ճարտարապետության ազգային թանգարան, Տարեգիրք. 1994», Եր., 1995, էջ 14-18, Նույնի, Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, էջ 231-233:*

անվանադիրի *Հարմայ* (<* *հարմ-այ* հմմտ. *արք-այ, յօր-այ, մօր-այ* և այլն)⁵⁸ անունն էլ նշանակելու էր «սպիտակ (անձ)»/«տուրք(անձ)», «արքազան (մարդ)»՝ արգասիքը նրա քուրմ-արքա համարվելու իրողության:

Արամանյակի որդիներից Կաղմոսի տիրույթը, ինչպես տեսանք, զբաղեցնում էր գերազանցապես Արևմտյան Տիգրիսի աջափնյակը՝ Կաղմոսիսին: Նրա մյուս որդիներից Հարմայի տիրույթը գտնվում էր Կաղմոսիսից հյուսիս, և արևելքից հարևաններ ուներ Ուրմեն (Մասուն-Խուր լեռնաստանում)⁵⁹ և Ալզին (հետագա Մեծ Հայքի Աղձնիք աշխարհի բղեշխական մասը): Պասքամի՝ Արամանյակի երրորդ որդու տիրույթը, ինչպես ստորև կտեսնենք, եղել է հետագա Անգեղոտուն գավառը՝ Արմե-Շուրբիայի արևմտյան հարևանը: Պասքամին Անգեղոտանն առնչում է ինչպես գավառի անվանադիր Տորքի նախնին համարվելու հանգամանքը, այնպես էլ իր անունը: Պասքամ անվան Պասք հիմքը (*Պասք-ամ* հմմտ. *Արգ-ամ, Գեղ-ամ, Կառն-ամ* և այլն) նույնն է *պասկում* «կործ, gryphus»⁶⁰ թռչնանվան հետ (*պասկ-ում* հմմտ. *բրդ-ում, կճ-ում, պարկ-ում*): Պասկում <**պասք-ում կ-ճ* <*ք-ճ* մասնակի առնմանությամբ: Պասքամ-ի և պասկում-ի իմաստակիցներն են ինչպես Անգեղոտուն գավառի, այնպես էլ նրա կենտրոն Անգղ (այժմ՝ Էզի) բնակավայրի⁶¹ անունները: Ըստ երևույթին, գիշատիչ թռչունները եղել են Անգեղոտուն գավառի հնագույն բնակիչների տոտեմները: Ըստ այսմ, հասկանալի է դառնում, թե ինչու Անգեղայ Տորքը հղկած ժայռերի վրա գրում էր «նոյնպես եղևգամբք իւրովք արծուիս եւ այլս այսպիսիս»:⁶²

Հետագա Աղձնիքի Անգեղոտուն գավառի տարածքը Ասորեստանի Աշուրնասիրապալ II թագավորը (մ.թ.ա. 883-859 թթ.) հիշատակում է Zamba անունով:⁶³ Ն.Հարությունյանը Zamba-ն տեղորոշում է Արևմտյան Տիգրիսի ձախակողմյան Չեբենե-սուվտակի վերնագավառում և սեպագրերի Արկանիա լեռնաշղթայի ու Ծովք (այժմ՝ Գյուլջուք, Հազար) լճի միջև:⁶⁴ Zamba երկրանունը հայերեն կազմություն ունի՝ **q-ամբ* > Zamba(a): Սրա առաջին բաղադրիչը՝ *q*-նախածանցը նույն *q* նախդիրն է, իսկ երկրորդ բաղադրիչը՝ *ամպ*<*ամբ* բառը: Վերջինս ոչ միայն «ամպ» է նշանակում, այլև «շանթ, կայծակ» և «անձրև», իսկ նրա արմատակից *ամպրոպ* և *ամբուռք* (ամբուռոյցք) բառերը՝ «փոթորիկ»:⁶⁵ Նույն արմատից, նույն *q* նախածանցով է կազմված նաև *զամպ* «լեռների վրա դիզված ձյունը» բառը, որն առկա է նաև *ամբուզամբ* «փոփոխական օդ» բառում:⁶⁶ Հնդեվրոպական արմատի ժառանգորդները նույնպիսի բազմիմաստությունն են դրսևորում ազգակից լեզուներում ևս: Հմմտ. հուն. ἄμβρος «անձրև», հին հնդկ. abhra «ամպ, փոթորիկ», լատին. imber «անձրև, ամպ», պարս. abr «ամպ» և այլն:⁶⁷

«Ամպրոպային» բնույթ ունի ոչ միայն Չամբա երկրի, այլև սահմանամերձ Արկանիա լեռնաշղթայի (այժմ՝ Էրզանի) անունը: Arqānia/Arkānia լեռնանվան հիմքում

⁵⁸ Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. II, Եր., 1975, էջ 88-89:

⁵⁹ Ս. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն, Ուրմեն և Արխի երկրների տեղորոշման շուրջ, ՎՊՄԻ հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Վանաձոր, 2009, էջ 86-88:

⁶⁰ ՀԱԲ, հ. IV, էջ 30, «Նոր քառգիրք հայկազեան լեզուի», հ. II, Եր., 1981, էջ 601: Պասքամ-ը համարվում է «ծագումն անհայտ» անձնանուն (Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. IV, Եր., 1948, էջ 228): Մեր Պասքամ-ի և պասկում-ի *պասք հիմքը կարելի է համեմատել հուն. βασκός բառի հետ (հ.-հ. *b>հայ. պ, հուն. β, իսկ հ.-հ. *k>հայ. ք, հուն. κ), թեպետև վերջինս նշանակում է «քաղի անհայտ տեսակ» («Древнегреческо-русский словарь», т. I, стр. 291):

⁶¹ Ս. Ե ր ե մ յ ա ն, Հայաստանը ըստ «Աշխարհագրոյց»-ի, Եր., 1963, էջ 35:

⁶² Խ ո ր ե ն ա ց ի, Բ, ը:

⁶³ АВНУ, N 23.

⁶⁴ Н. А р у т ю н я н, Биаинили (Урарту). Военно-политическая история и вопросы топонимики, Ер. 1970, стр. 94, нр. 377; ТУ, стр. 78.

⁶⁵ ՀԱԲ, հ. I, Եր. 1971, էջ 162, 163:

⁶⁶ Նույն տեղում, հ. II, էջ 78:

⁶⁷ Նույն տեղում, հ. I, էջ 162-163:

հայերեն *արկ արմատն է -ան և -ia > հայ. -ի վերջածանցների հավելումով: Ժամանակին մենք լեռնանվան արմատն առնել էինք *արկանել* և *արկնել* բայերի արմատներին:⁶⁸ Սրանցից առաջինը ունի նաև «ածել, լցնել» նշանակությունը («ջուր արկանել ի սափոր»), իսկ երկրորդը «տեղալ» է նշանակում («անձրև կարկնել»):⁶⁹ Այժմ կարելի է վստահ ասել, որ *արկ-ը ծագում է հ.-ե. *pr-g- նախածակից, որից է նաև *հարկ* «խփել, հարվածել» (>*հարկանել* «խփել, ծեծել» և այլն) բառը:⁷⁰ «Անձրևել» հասկացության հետ կապված ուշագրավ են մանավանդ ազգակից լեզուների նույնարմատ հետևյալ բառերը. լիտվ. *perip*, *perti* «թափիչով հարվածել, ծեծել» և «լողացնել», *pirtis*/լատիշ. *pirts* «բաղանիք», սլովեն. *prati* «ծեծել, զանահարել» և «վլանալ», հին ռուս. *pirti* «բաղանիք»: Սրանց՝ առաջին հայացքից խիստ տարբեր նշանակությունների վերաբերյալ Հ. Աճառյանը նկատել է տալիս, որ «հին ժամանակ լվացք էին անում թափիչով շորերը ծեծելով» և օրինակ է բերում հայերեն *տոփել* բայը, որը թե՛ «ծեծել, թակել» է նշանակում, թե՛ «վլանալ, լվացք անել»:⁷¹ Հասկանալի է, որ առասպելաբանական մտածողությամբ օժտված մեր հեռավոր նախնիների մտապատկերում երկրային լվացքը գուցորդված է եղել «երկնային լվացքի» (ամպերի բախումը և դրան հաջորդած անձրևը) հետ: Ընդ որում, նույն *արկ* արմատը առկա է նաև *գարկ* <*q-արկ* «հարված» բառում, իսկ սրանց բոլորի հիմքում ընկած պարզական *per - արմատը՝ նաև Ամպրոպի աստվածների անուններում. հմմտ. խեթ. *Perua/Pirua*, հին հնդկ. *Parjanya*, լիտվ. *PerkOnas*, հին ռուս. *Perun* և այլն:⁷² Վերջիններիս արմատակիցն է մեր *Երուանդ* (<*perunt-) գահանուն-դիցանունը:⁷³

Հետագա Անգեղոտան տարածքի սեպագրային Չամբա երկրանունը և Արկանիա լեռնանունը (վերջինիցս էլ հետագայի *Արկնի*, *Արդնի*, *Էրզանի*, *Արդանա* տեղանունները) իրենց ծագմամբ պարտական են ամպրոպային երևույթներին: Դրա առնչությամբ ուշագրավ մի վկայություն ունի Գ. Սրվանձոտյանը: Հյուսիսից Արդնիի գավառ (նախկին Անգեղոտուն) մտած մեծ բանահավաքը հուշագրում է. «Հետևյալ օրվան ուղին նույնքան դժվարին է, լեռնոտ և քարոտ, *առատ անձրև* ալ կտեղա... մտանք Բարձրահայաց Ս.Աստվածածնի վանքը, որ շինված է *ապառաժ ահագին բարձրության մը վրա*, որ կը կոչվի Արկնո բերդ»:⁷⁴ Ապա՝ «Ս.Տաճարին մեջը ճրագ մը տեսանք վրան արծաթ մեջը հողե, գոր կը վառեն *կայծակի օրերը*, և կ'անվանեն «*Արնե ճրագ, կայծակի ճրագ*», վանքն իր դիրքով *հաճախ ենթակա է կայծակի*»⁷⁵ (ընդգծումներն իմն են-Ս.Պ.): Պակաս ուշագրավ չէ նաև այն հանգամանքը, որ գավառի կենտրոն Արդնի բնակավայրը երկու եկեղեցի ուներ՝ երկուսն էլ Ս.Սարգիս անունով:⁷⁶ Իսկ Ս.Սարգիսը այն տարբեր է, որ ժողովրդական հավատալիքներում և ավանդազրույցներում հստակորեն դրսևորում է հողմային-ամպրոպային մարտիկի իր գծերը՝ կոչվելով *Չորավար* և *զինավոր*:

Եթե Կաղմոսն ու Կաղմուխին (Կաղմեայ տունը) հողագործական բնույթ ունեին, Հարման և Արմեն (Շուբրիան)՝ քրմական բնույթ, ուրեմն, եռյակ միության երրորդ անդամները՝ Պասքամը և Չամբան (Անգեղոտունը), պետք է, որ զինվորական բնույթ ունենային: Ցավոք, Պասքամի վերաբերյալ մենք ուղղակի այդպիսի տվյալներ չունենք,

⁶⁸ Ս. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն, Ծ. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն, «Ամպ/ճի» և «գետ/ճի» առասպելաբանական կապի մի քանի դրսևորումներ, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. I, Գյումրի, 1998, էջ 66:

⁶⁹ Ստ. Մ ա լ ի ս ա ս յ ա ն ց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. I, Եր., 1944, էջ 271:

⁷⁰ ՀԱԲ, հ. III, էջ 53-54:

⁷¹ Նույնը, էջ 53:

⁷² ՀԱԲ, հ. III, էջ 54: *ИЯИ*, հ. II, էջ 615, 793:

⁷³ Ս. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն, «Կահագնի երգի» ակրոստիքոսների վերականգնման և վերծանման փորձ, *Լրաբեր հասարակական գիտությունների*, 1981, թիվ 4, էջ 81-85:

⁷⁴ Գ. Ս ր վ ա ն ձ տ յ ա ն ց, *Երկեր*, հ. II, Եր., 1982, էջ 411:

⁷⁵ Նույն տեղում, էջ 413:

⁷⁶ Նույն տեղում, էջ 415:

բայց ունենք նրա սերունդներից Տորքի վերաբերյալ: Վերջինիս ռազմական գծերը բացահայտվում են Մովսես Խորենացու բերած հետևյալ ավանդազրույցի և դիտողության մեջ: «Եւ յեզեր ծովուն Պոնտոսի դիպեալ նաւաց թշնամեաց՝ դիմէ ի վերայ. եւ ի խաղալն նոցա ի խորն իբրեւ ասպարէզս ութ, եւ սա ոչ ժամանեալ նոցա՝ առնու, ասեն, վէմս բլրաճեւս, եւ ձգէ զկնի. եւ ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, եւ ամբարձումն ալեացն, որ ի պատառմանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւս բազում մղոնս»: ⁷⁷ Ընդ որում, մեր պատմահայրը նախապես զգուշացնում էր, որ «կարի իմն անյարմար թուէին եւ նմա երգ բանից վասն ուժեղութեանն եւ սրտեայ լինելոյն. որք ոչ Սամսոնի եւ ոչ Հերակլեայ եւ ոչ Սագճկին յարմարին այս գրոյցք»: ⁷⁸ Իսկ հրեաների Սամսոնը, հույների Հերակլեսը և իրանցիների Ռուստամ Սագճիկը ներկայացուցիչներն էին զինվորական դասի: Տորքի և Պասքամի ռազմական բնույթի մասին են խոսում նաև հետևյալ իրողությունները: Տորքի սերունդները համարված Անգեղոտան նախարարական տոհմի ներկայացուցիչները Արշակունյաց դարաշրջանի Մեծ Հայքում զինվորական բարձր պաշտոններ էին զբաղեցնում ⁷⁹ և, ըստ «Ջօրանամակ»-ի, գլխավորում էին Հայոց բանակի չորս գործառնություններից մեկը՝ «Արևմտյան դռանը»: ⁸⁰

Անփոփեմք: Հին հնդեվրոպական հասարակության եռադասյա կառուցվածքի ծնունդ հանդիսացած հնդեվրոպական դիցական գլխավոր եռյակը հին հայկական ավանդազրույցներում իր վիպական հետնորդներն է ունեցել ինչպես հանձինս Հայկ նախահոր երեք որդիների (Արամանեակ, Խոռ, Մանավազ), այնպես էլ Արամանյակի երեք որդիների: Վիպական այս կերպարներն ունեցել են իրենց հասարակական գործառնությունները, որոնք պայմանավորված են եղել իրենց տիրույթների դասային բնույթով և արտացոլել են հնդեվրոպական եռադասության սկզբունքով ձևավորված ռազմաքաղաքական եռացեղ միության երբեմնի գոյությունը: Դրանում քրմական ցեղային երկիրը եղել է Արմեն (Շուրբիա)՝ անվանադիր-«հիմնադիրը» Հարմայ, զինվորական բնույթով ցեղային երկիրը եղել է Ջամբան (հետագա Անգեղոտունը)՝ «հիմնադիրը» Պասքամ, հողագործական բնույթով ցեղային երկիրը եղել է Կաղմուլիսն (Կաղմեայ տուն)՝ անվանադիր-«հիմնադիրը» Կաղմու: Ըստ երևույթին, վիպական այս կերպարների նախատիպերը եղել են համապատասխան գործառնությունով օժտված և նույն անուններով հանդես եկած աստվածությունները:

СЫНОВЬЯ АРАМАНЕАКА И ИХ ВЛАДЕНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТРЕХСОСЛОВНОЙ СИСТЕМЫ

___ Резюме ___

___ С. Петросян ___

Идеология трехчленной классификации богов лежит в основе многих верований индоевропейских народов и отражает принцип трехчастного деления общества. У древних индоевропейцев существовали три основные группы общества-социальные сословия производителей, жрецов и воинов. В недрах этой общиндоевропейской идеологии и зарождались мифологические прототипы трех сыновей Араманеака: прототип Кадмоса-бог покровителей страны Кадмухи (Кадмеяй тун), прототип Хармая-бог покровитель страны Арме (Шубрия), а прототип Паскама-бог покровитель страны Замба (поздн. Ангел-тун). Эти легендарные лица были наделены социальными функциями: Кадмос представляет производи-

⁷⁷ Խ ո ռ ե ն ա զ ի, Է, ը:

⁷⁸ Խ ո ռ ե ն ա զ ի, Է, ը:

⁷⁹ Ազարանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1983, ԳԺԲ 795, ԳԻՁ 873:

⁸⁰ Н. А д о н и, նշվ. աշխ., էջ 251, 285:

телей, Хармай-жрецов, а Паскам-воинов. Значит, и социальная структура этих армянских стран обнаруживает тесное соотношение с социальным делением общества далеких индоевропейских предков армян.